

va ukloni nazive: „hrvatsko-srpski“ i „srpsko-hrvatski“. Istovremeno su tražili da se Srbima u Hrvatskoj i Hrvatima u Srbiji omogući pravo na školsko obrazovanje na sopstvenom jeziku i pismu, „u skladu sa njihovim sopstvenim nacionalnim programima“, kao i pravo na korišćenje nacionalnog jezika i pisma „u odnosima sa svim organima, pravo da osnivaju kulturna društva, lokalne muzeje, izdavačke kuće i novine“ – pravo da neometano i slobodno neguju sve aspekte svoje nacionalne kulture.

Usledio je obračun srpskog režima sa potpisnicima *Predloga za razmišljanje*, kada je pokrenut partijski mehanizam, pa su se SK Srbije i SK Hrvatske našli na istom zadatku. Autor prati najznačajnije događaje u tom procesu: sastanak Sekretarijata GK SKS Beograda od 22. marta, sednicu Gradskog komiteta SK Beograda od 24. marta, skupštinu Udruženja književnih prevodilaca Srbije od 26. marta, aktiv komunističara od 31. marta, plenum Udruženja književnika Srbije od 2. aprila.

Autor piše i o kažnjavanju potpisnika *Predloga* i *Deklaracije*, o odjecima „rata rečima“ u inostranstvu, kao i o stavu Josipa Broza oko „jezičkog pitanja“. U centru analize jeste i traganje za odgovorom na ključno pitanje komunističke Jugoslavije: ko su „Jugosloveni“ i šta je „jugoslovenstvo“ u Jugoslaviji?

Osuda u javnosti i partijsko kažnjavanje nisu značili da su glavni protagonisti dokumenata o jeziku napustili svoje stavove. Naprotiv, autor pokazuje da su narednih godina mnogi od njih nastavili da šire nacionalističke ideje. U Hrvatskoj je nacionalistički talas ostao neprekinut do početka sedamdesetih godina, a u Srbiji su nacionalno orijentisani intelektualci nastavili da kritikuju partijsku politiku u nacionalnom pitanju, da se opiru ustavnim promenama koje su dovodile Srbiju u neravnopran položaj u federaciji i nastojali su da vode nacionalnu politiku i među Srbima izvan Srbije.

Nasuprot dominantnom hrvatskom naučnom diskursu – koji govori da je borba za hrvatski jezik 1967. bila odbrana nacionalnog jezika i kulture od unitarizma, da je u pitanju bila „posljednja linija obrane hrvatske kulture i Hrvata kao naroda“, otpor „srbiziranju“ države i „velikosrpskim ideolozima u redovima jugoslavenske Komunističke partije“ koji su hteli da slome Hrvate kako bi stvorili „velikosrpsku Jugoslaviju“, zapravo „Veliku Srbiju“ – kolega Selinić spor oko jezika posmatra bez ideološkog ili nacionalnog vrednovanja, držeći se

osnovnih stavova iznetih u dokumentima i ocene njihovog značaja za društvene prilike i međunacionalne odnose u tadašnjoj Jugoslaviji.

Spor oko jezika – koji nije bio samo to – posmatran je bez ideološkog ili nacionalnog vrednovanja. Otvaranjem ključnih pitanja kao što su odnos prema (kon)federalizmu i nacionalizmu i uloga intelektualnih elita u ovim sukobima, autor je dao značajan doprinos naučnim razmatranjima jedne veoma važne teme iz intelektualne i društvene istorije komunističke Jugoslavije.

Kosta Nikolić

Милутин Живковић, НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА У СРБИЈИ 1941: УСТАШКИ РЕЖИМ У ПРИБОЈУ, ПРИЈЕПОЉУ, НОВОЈ ВАРОШИ И СЈЕНИЦИ (АПРИЛ – СЕПТЕМБАР 1941), Београд, Друштво историчара Србије, 2018, 360.

Sveže publikovano delo *Nezavisna Država Hrvatska u Srbiji 1941*, predstavlja deo doktorske teze Milutina Živkovića, koja po svom obimu zahvata šire geografske, ali i hronološke okvire. Rad na istraživanju ovako složene teme, po priznanju samog autora, podrazumevao je suočavanje sa više problema, pre svega imajući u vidu nedostatak adekvatne naučne literature, ali i priličnu razuđenost arhivske građe, pohranjene širom zemlje i inostranstva. Istraživanja na primarnim istorijskim izvorima u nekoliko gradova Srbije (Beograd, Kraljevo, Novi Pazar, Užice i Čačak), kao i u inostranstvu (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Italija, Nemačka i Albanija) daju posebnu vrednost ovom delu.

Struktura dela, pored predgovora, uvodnih i zaključnih tvrdnji, kao i popisa izvora i literature i indeksa imena, podrazumeva podelu na pet centralnih poglavlja, kombinacijom hronološkog i tematskog načina strukturisanja rada. Ovakav princip omogućio je fleksibilnost autoru i paralelno posmatranje određenih pojava, kako na lokalnom, tako i na globalnom planu, što je neophodno za pravilno izučavanje ove teme.

Uvodno, kao i prvo centralno poglavlje *Ideološka podloga širenja NDH* autor je posvetio postavljanju čvrstih temelja u pravilnom razumevanju složenih odnosa verski i ideološki heterogenog prostora Starog Rasa, posebnu pažnju posvećujući stavovima hrišćanskog i muslimanskog dela stanovništva prema određenim ličnostima i događajima, aktuelnim za tadašnje stanje u okupiranoj Jugoslaviji. Autor

hronološki precizno predstavlja okupaciju gradova Starog Rasa, neizostavno prikazujući širu sliku uvidom u stanje okolnih gradova koji su imali značajnu ulogu u ratnim dejstvima na ovom prostoru. Kao osnov ideologije NDH, pravilno iznosi tvrdnje ličnosti koje su tokom 19. veka pisale o navodnom teritorijalnom opsegu hrvatskog naroda i sa tim povezuje želje muhamedanaca koji su tokom Drugog svetskog rata vapili za priključenjem Bosni i Hercegovini, u okviru tada novoformirane Nezavisne Države Hrvatske. Trenutno stanje stvari u kasno proleće 1941. godine autor prikazuje kroz ispravno uočenu težnju vodstva NDH za razdvajanjem teritorije srbijanskog i crnogorskog stanovništva, kao i opšte teritorijalne želje Italije, Bugarske, Albanije i NDH. Kombinovanom analizom različitih vrsta izvora, Živković prikazuje evoluciju ustaških težnji za neprestanim širenjem, demistifikujući njihove želje o zajedničkoj granici sa Bugarskom i megalomanskom planu o izlasku NDH na Egejsko more.

Drugo poglavlje, koje se bavi organizacijom ustaškog režima, jeste sistematičan prikaz uspostavljanja ustaške vlasti, formiranjem civilnih i vojnih ustanova na novoposjednutom prostoru. Autor daje precizan hronološki okvir, prateći strategiju popunjavanja civilnih upravnih mesta, kroz generalnu ideologiju NDH i lokalnih stanovnika muslimanske veroispovesti, kao i integraciju ovog prostora i ostvarivanje planova vodstva države o širenju na istok i jugoistok. Takođe, posebnu pažnju posvećuje položaju srpskog življa, uočavajući mnoge aspekte težine položaja ovdašnjeg stanovništva, koje je bilo pod neprestanim pritiskom novih vlasti, ali i mahom neprijateljski nastrojenog stanovništva muslimanske veroispovesti. Posebno značajno deluje otkriće o vraćanju elementa feudalnog poretka nad hrišćanskim stanovništvom, oličeni u ponovnom uvođenju „ušura“, kao poreza koji su Srbi plaćali u periodu Osmanskog carstva.

Poglavlje koje se bavi Julskim ustankom donosi posmatranje razvoja ustanka iz dana u dan, pokazujući autorovo izvrsno poznavanje geografije ovog prostora, praktično do nivoa sela i zaselaka, i razumevanje širokog konteksta komplikovanih diplomatskih odnosa vezanih za teritorijalno preuzimanje Starog Rasa od strane NDH ili Italije. Citirajući razne državne dokumente, relevantnu literaturu, memoarsku građu, štampu, kao i druge vrste izvora, autor predstavlja vojne akcije, ali i diplomatsku borbu, koja je

na globalnom planu vođena i u ovom periodu. Kombinovani pregled stavova vodstva italijanske države, kao i čelnih ljudi NDH, ali i pojedinačnih stavova istaknutih muhamedanaca sa prostora Polimlja, donosi vrlo dragocenu sliku o težnjama najznačajnijih faktora prilikom rešavanja sudbine Starog Rasa. Takođe, autor iznosi dragocene podatke o stradanjima tokom ustanka na ovom prostoru, gde je neophodno napomenuti da, usled nedostatka drugih vrsta izvora, koristi gotovo isključivo podatke Državne komisije za ratne zločine, koji svakako jesu dragocen, ali ne i uvek potpuno pouzdan izvor za istraživanje stradanja u Drugom svetskom ratu.

U četvrtom poglavlju, autor prikazuje povlačenje trupa NDH i okupaciju ovog prostora od strane italijanskih vlasti. Pri tome pronalazi uzročno-posledične veze u izrazito pozitivnom stavu hrišćana i muslimana prema italijanskom okupatoru i različite težnje pripadnika obe verske skupine. Takođe, represalije koje su italijanski okupatori sprovodili nad srpskim narodom autor posmatra u kontekstu težine položaja u kojem je živelo hrišćansko stanovništvo.

Problem teritorijalne pripadnosti Starog Rasa, rasplamsalih sukoba i nepoverenja između hrišćana i muslimana na ovom prostoru, kao i težnje muslimanskog stanovništva za priključenjem Bosni i Hercegovini i njihovo učešće u odredima Handžar divizije, autor predstavlja u petom centralnom poglavlju, izvlačeći jasne analogije i u današnjim stavovima stanovništva ovih prostora i njihovom odnosu sa hrišćanskim stanovništvom. Koren nepoverenja vidi u odnosima koji su potpuno narušeni tokom leta 1941. godine, kontinuirano podsticani od strane NDH, pre svega suprotstavljajući i favorizujući, kroz svoju rasističku delatnost, muslimansku zajednicu i usmeravajući muslimansku miliciju na delovanje protiv hrišćana.

Objavljivanje ovog dela donelo je rasvetljavanje do skoro oskudno poznatih ili gotovo nepoznatih činjenica iz vremena Drugog svetskog rata na prostoru Starog Rasa. Pomenuto istraživanje dodatno je rasvetlilo petomesečni period vlasti NDH na prostoru Polimlja, ali i kroz događaje na ograničenom prostoru, u globalnom kontekstu prikazane su težnje i namere Nezavisne Države Hrvatske u pogledu megalomanskih želja njenog vodstva za proširenjem na račun srpskog naroda. Dobro poznavanje geografije, literature, različitih vrsta izvora, kao i biografija i težnji ličnosti od lokalnog značaja, daju celovit uvid u težak period

koje je stanovništvo Starog Rasa proživelo pod stegama vlasti rasističke NDH. Na kraju, neophodno je pomenuti da ovakva istraživanja lokalnog prostora zaista donose napredak i omogućavaju celovitije istraživanje složenih tema, što Drugi svetski rat svakako jeste.

Radosav Tucović

DIE VERFOLGUNG UND ERMORDUNG DER EUROPÄISCHEN JUDEN DURCH DAS NATIONALSOZIALISTISCHE DEUTSCHLAND 1933–1945. (BAND 14) BESETZTES SÜDOSTEUROPA UND ITALIEN, München, De Gruyter Oldenbourg Verlag, 2017, 812.

Prvi tom edicije *Progon i stradanje evropskih Jevreja delanjem nacionalsocijalističke Nemačke 1933–1945* („Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945“), objavljen je 2008. godine. Istoimeni projekat, pokrenut 2004, realizuje se u saradnji Saveznog arhiva u Berlinu (Bundesarchiv) sa Istorijskim institutom (Institut für Zeitgeschichte), odnosno Katedrom za noviju i savremenu istoriju (Lehrstuhl für Neuere und Neueste Geschichte) Univerziteta Albert Ludvig u Frajburgu (Albert-Ludwig-Universität Freiburg). Predviđeno je da će završno sa 2018. godinom biti publikovano ukupno 16 tomova građe koja svedoči o sprovođenju antijevrejskih mera, a posle januara 1942. i politike „konačnog rešenja“, na teritorijama pod kontrolom ili direktnim uticajem Trećeg rajha.

Osnovni cilj koji su postavili inicijatori projekta bilo je stvaranje bogate izvorne osnove za istraživanja stradanja evropskih Jevreja u Drugom svetskom ratu. Priređivači su nastojali da naglase društveno-istorijski kontekst, dinamiku politike sistematske diskriminacije koja će kulminirati pokušajem fizičkog uništavanja jevrejske zajednice u celini i sudbinu pojedinca u kompleksnom istorijskom kontekstu Holokausta. Ovi prioriteti su najjasnije do izražaja došli u procesu selekcije građe koja će biti publikovana.

Opređenje inicijatora projekta bilo je da ediciju čine prevashodno pisani izvori. Sakupljena građa je izuzetno raznovrsna i obuhvata dokumenta nastala u radu različitih institucija, dopise i izveštaje stranih posmatrača, ličnu prepisku i dnevničke zabeleške pojedinaca, ali i novinske članke. Tek relativno mali broj doku-

menata objavljenih u ovoj ediciji predstavljaju transkribovane tonske zapise. U ediciju nisu uključeni memoarski zapisi, izveštaji i dokumenta nastala po završetku rata, pošto je doneta odluka da u ediciju budu uključeni isključivo primarni izvori. Pri izradi kritičkog aparata, međutim, u velikoj meri su korišćeni i sekundarni izvori. Publikacija ne sadrži fotografije jer su se priređivači složili da, iako verno svedoče o specifičnom trenutku, ni na koji način ne doprinose sagledavanju istorijskog konteksta.

Grada publikovana u okviru ove edicije sistematizovana je kombinovanom primenom hronološkog i geografskog principa. Pri tome je u obzir uzet njen ukupan obim, odnosno značaj za sagledavanje različitih aspekata opštih i lokalnih okvira Holokausta. Hronološkim izlaganjem izvora, priređivači su nastojali da budućim korisnicima olakšaju donošenje zaključaka o postojećim uzročno-posledničnim vezama. Izdvajanjem geografskih celina, s druge strane, insistira se na značaju regionalnih specifičnosti fenomena Holokausta. Primena dvostrukog kriterijuma pri sređivanju izvornog materijala na nivou kompletne edicije preslikana je na pojedinačne tomove.

Svi publikovani dokumenti dati su u unapred dogovorenoj, standardizovanoj formi. Natpis koji je podebljanim slovima štampan iznad svakog izvora donosi podatke o nastanku, kratku napomenu o temi i, ukoliko je poznato, ime autora. U fusnoti su navedeni podaci o arhivskoj ustanovi u kojoj se dokument čuva (uključujući i signaturu). Novinski članci i izvori koji su već objavljeni, citirani su u klasičnoj bibliografskoj formi. Natpis koji je iznad izvora štampan kurzivom predstavlja sastavni deo samog dokumenta i sadrži informacije o vrsti (pismo, zakonska odredba, dnevnička zabeleška, protokol), autoru, mestu nastanka i specifičnim odlikama dokumenta (originalna signatura, oznaka tajnosti). Fusnote koje prate drugi natpis sadrže napomene o okolnostima nastanka izvora, karakteru dokumenta (prepis, nacrt, zabeleška, izvod) i eventualnim rukom pisanim napomenama. Priložene su i kratke biografije autora izvora (pošiljaoca i primaoca u slučaju dopisa i pisama). Nastojanje priređivača bilo je da i za ostale ličnosti koje se u okvirima dokumenata mogu identifikovati prilože odgovarajuću biografsku belešku.

Izvorni materijal štampan je u integralnom obliku. Izuzetak predstavljaju dokumenti velikog obima (kakvi su, na primer, različiti proto-